

Anna Zatorska*

Krystyna Sommer – siła pasji

Krystyna Sommer: The power of passion

Anna Zatorska, *Krystyna Sommer – siła pasji*, „Ochrona Zabytków” 2025, nr 1, s. 41–56.

Abstrakt

Krystyna Sommer, wybitna konserwatorka dzieł sztuki i artystka malarka, odegrała kluczową rolę w rozwoju polskiej konserwacji oraz integracji środowiska konserwatorskiego. W swojej karierze pracowała nad konserwacją licznych zabytków, była jedną z założycielek Towarzystwa Opieki nad Zabytkami i Grona Konserwatorów w strukturach Stowarzyszenia Historyków Sztuki oraz jedną z inicjatorek powstania Ogólnopolskiej Rady Konserwatorów Dzieł Sztuki Związku Polskich Artystów Plastyków, przyczyniła się do rozwoju dokumentacji konserwatorskiej. Jej twórczość malarska, inspirowana romantyzmem i naturą, wyróżnia się surrealistycznym stylem oraz wyjątkowym podejściem do detalu. Krystyna Sommer była także organizatorką wydarzeń społecznych, takich jak bale w pracowni przy ul. Pankiewicza, które scalały środowisko konserwatorskie i artystyczne. Mimo znaczącego wkładu w dziedzinę konserwacji i sztuki jej postać pozostaje obecnie mało znana. Artykuł przybliża jej życie i twórczość, ze szczególnym uwzględnieniem jej pasji, osiągnięć i wpływu na rozwój polskiej szkoły konserwacji. To hołd dla wielowymiarowego dorobku Krystyny Sommer, który zasługuje na szersze uznanie.

Słowa kluczowe

Krystyna Sommer, konserwacja dzieł sztuki, polska szkoła konserwacji, twórczość malarska, integracja środowiska konserwatorskiego

Abstract

Krystyna Sommer, an outstanding art conservator and painter, played a key role in the development of Polish conservation and the integration of the conservation community. During her career, she worked on the conservation of numerous monuments, was one of the founders of the Society for the Preservation of Monuments and the Conservators' Circle within the Association of Art Historians, and one of the initiators of the National Council of Art Conservators of the Association of Polish Artists and Designers. She contributed to the development of conservation documentation. Her paintings, drawing inspiration from Romanticism and nature, are distinguished by their surrealist style and unique approach to detail. In addition, Krystyna Sommer was also an organizer of

* Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki, Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie
ORCID: 0009-0006-8025-9224
e-mail: anna.zatorska@cybis.asp.waw.pl

social events, such as balls in her studio on ul. Pankiewicza, which brought together the conservation and artistic communities. Despite her significant contributions to the fields of conservation and art, she remains relatively unknown today. This article presents an overview of her life and work, with particular emphasis on her passion, achievements and influence on the development of the Polish school of conservation. This is a tribute to the extensive and varied legacy of Krystyna Sommer, which deserves wider recognition.

Keywords

Krystyna Sommer, art conservation, Polish school of conservation, painting, integration of the conservation community

KONSERWATORKA I MALARKA KRYSTYNA SOMMER (Z DOMU JANKOWSKA) NALEŻAŁA DO GRONA pionierów polskiej konserwacji dzieł sztuki, kształconych w latach powojennych na nowo powstałych studiach konserwatorskich. Odegrała znaczącą rolę w tworzeniu oraz funkcjonowaniu organizacji zrzeszających konserwatorów dzieł sztuki. Artykuł jest pierwszym opracowaniem życia i dorobku Krystyny Sommer, ukazującym jej zasługi dla polskiej szkoły konserwacji. Dziś, w wieku 96 lat, chętnie dzieli się ona swoimi wspomnieniami – z humorem i entuzjazmem, który wciąż ją cechuje (fot. 1). Artykuł opiera się na wywiadach z Krystyną Sommer, przeprowadzonych podczas trzech spotkań¹, a także na analizie dostępnych materiałów archiwalnych oraz rozmowach z jej znajomymi. Pierwsze nasze spotkanie odbyło się w lipcu 2024 roku w ramach projektu Nestorzy Konserwacji².

Dzieciństwo i edukacja

Krystyna Sommer, a właściwie Krystyna Lauretta Gabryela Teresa Jankowska, urodziła się 28 września 1928 roku we Włocławku, w rodzinie o głębokich tradycjach intelektualnych i artystycznych. Jej ojciec, adwokat Józef Maria Jankowski, zmarł, gdy miała zaledwie sześć lat. Matka, Maria Janina Podoska, studiowała architekturę i wyróżniała się talentem do rysunku i malarstwa. Krystyna była drugim dzieckiem z trojga rodzeństwa. Starsza siostra, Elżbieta Janina (nazywana Halszką), zajmowała się architekturą krajobrazu, a młodszy brat, prof. Jerzy Adam Jankowski, zyskał międzynarodowe uznanie jako specjalista w dziedzinie geomagnetyzmu Ziemi.

Wczesne dzieciństwo Krystyny Sommer spędziła we Włocławku. Po śmierci ojca w 1934 roku przeniosła się wraz z rodziną do Unisławic – rodzinnego majątku Jankowskich. Jednakże krótko przebywała w tym miejscu. Jak napisała: „Wojna zastała nas na Kujawach, skąd zostałam wywieziona przez Niemców do Generalnej Guberni”³. W latach wojennych mieszkała w Warszawie przy ul. Hołówki 3 na Mokotowie, w kamienicy, w której żyła również rodzina Krzysztofa Kamila Baczyńskiego. Tragiczne wydarzenia powstania warszawskiego zmusiły ją do opuszczenia stolicy, co opisała w swoim życiorysie: „W 1944 roku podczas powstania straciłam całe swoje mienie i zostałam wysiedlona na wieś, gdzie przebywałam aż do skończenia wojny”⁴.

Po wojnie, w 1945 roku zamieszkała we Włocławku, gdzie ukończyła gimnazjum im. Marii Konopnickiej⁵. Następnie kontynuowała naukę w Liceum Sztuk Plastycznych w Warszawie,

¹ Rozmowy z Krystyną Sommer przeprowadziłam 20.07.2024, 24.10.2024 i 22.11.2024.

² Nestorzy Konserwacji to projekt rozpoczęty w 2022 roku z okazji jubileuszu 75-lecia Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Warszawie. Celem projektu jest utrwalenie historii życia i pracy wybitnych konserwatorów i osób związanych z wydziałem. Początkowo realizowałam go wraz z Konradem Stasiukiem i Tymonem Rizovem-Ciechańskim według pomysłu dr hab. Moniki Jadzińskiej. Obecnie kontynuacją projektu zajmujemy się razem z Konradem Stasiukiem.

³ Życiorys Krystyny Jankowskiej, Mikołajki, 18.09.1950, rękopis w archiwum ASP w Warszawie,teczka studencka nr 94/3362, s. 6.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, s. 7.

1

Krystyna Sommer,
24 października 2024 roku.
Fot. Anna Zatorska

Krystyna Sommer,
24 October 2024.
Photo: Anna Zatorska



gdzie 26 czerwca 1948 roku zdała maturę⁶. Kolejnym krokiem było podjęcie przez nią studiów o specjalizacji zabytkoznawstwo i konserwatorstwo na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu⁷. Czas, w którym Krystyna Sommer rozpoczęła swoje studia, był naznaczony patriotyczną troską społeczeństwa i władz o zabytki, ich ratowanie, konserwację, zabezpieczanie, restaurowanie, a nawet odtwarzanie⁸. Studia konserwatorskie na uczelniach w Polsce uruchomiono zaledwie kilka lat wcześniej. Powołane zaraz po wojnie przy „Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki państwowe pracownice konserwacji, w 1951 roku wydzielone jako Pracownice Konserwacji Zabytków (PKZ)”⁹, potrzebowały wyszkolonej kadry, co miały zapewnić właśnie uczelnie wyższe. Szkolenie dobrze przygotowanych do pracy konserwatorów było potrzebą chwili i urastało do rangi zagadnienia wagi państwowej¹⁰. „Był to jednocześnie czas zasadniczych dyskusji na temat teorii konserwatorskich związanych z postulowaną przez niektóre środowiska pełną rekonstrukcją i odbudową zniszczonych przez hitlerowców zabytków. Powołane studia i wydziały musiały zarazem określić profil założenia własnych koncepcji konserwacji dzieł sztuki”¹¹.

⁶ Data widniejąca na świadectwie odejścia z Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, nr 63 ex 1950/51, Toruń, 27.09.1950, dokument w archiwum ASP w Warszawie, teczką studencką nr 94/3362, s. 9.

⁷ Życiorys Krystyny Jankowskiej, op. cit., s. 7.

⁸ J. Zachwatowicz, *O polskiej szkole odbudowy i konserwacji zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1981, nr 1–2, s. 4–10.

⁹ W. Włodarczyk, *Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie w latach 1944–2004. 100 lat Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie*, Warszawa 2005, s. 62.

¹⁰ Ibidem, s. 65.

¹¹ Ibidem, s. 62.

Po czterech semestrach na UMK w Toruniu, we wrześniu 1950 roku, Krystyna Sommer zdecydowała się przenieść na warszawską Akademię Sztuk Plastycznych. W podaniu prosiła o przyjęcie bezpośrednio na trzeci rok studiów o specjalizacji konserwatorskiej¹². Uchwałą rady wydziału została przyjęta z numerem albumu 522¹³. W tamtym okresie warszawska ASP przechodziła przemiany związane z połączeniem z Państwową Wyższą Szkołą Sztuk Plastycznych. Z dniem 1 września 1950 roku rozporządzeniem ministra kultury i sztuki na ASP utworzono siedem wydziałów, w tym Wydział Konserwacji z katedrami konserwacji malarstwa, rzeźby, grafiki i sztuki użytkowej¹⁴ (wcześniej, od 1947 roku, istniało dwuletnie Studium Konserwacji Zabytków Malarstwa i Technik Malarskich, którego kierownikiem był prof. Edward Kokoszko). Wydział istniał tylko do 1 września 1952 roku, kiedy to został ponownie przemianowany na studium.

Po trzech i pół roku nauki, decyzją Komisji Dyplomowej Wydziału Konserwacji (nazwa ta była używana raczej zwyczajowo) z 8 stycznia 1954 roku, Krystyna Sommer otrzymała dyplom ukończenia studiów¹⁵. Jej praca dyplomowa dotyczyła konserwacji – jak sama podkreśla – sztuki współczesnej, gdyż wybrane przez nią dzieło powstało zaledwie 42 lata wcześniej. Był to obraz Konrada Krzyżanowskiego z 1911 roku *Portret pani Dziekońskiej* z Muzeum Narodowego w Warszawie (nr inw. 185115). Część pisemna znajduje się w wydziałowej bibliotece wraz z opinią prof. Bohdana Marconiego: „Konserwacja przeprowadzona wzorowo i bardzo starannie. Usuwanie przemalowań z pozostawieniem retuszu pokrywających miejsca kitowanych wykruszeń farby i zapraw oraz regeneracja werniksu wykonane ze specjalnym pietyzmem [...]. Pracę uważam za przyjętą z oceną bardzo dobrą”¹⁶.

Okres studiów był zapewne dla Krystyny Sommer czasem intensywnego rozwoju oraz nawiązywania ważnych i ciekawych znajomości. Jak sama wspomina, należała do sekcji siatkówki na UMK w Toruniu. Poznała grafika Wojciecha Jakubowskiego, który wykonał dla niej ekslibris przedstawiający trzy pędzle oplecione kwiatami przypominającymi pokrzyk wilczą jagodę (*Atropa belladonna*)¹⁷. Umieścił go w Tece II zatytułowanej *Trzydzieści exlibrisów rytowanych w miedzi* z 1956 roku¹⁸. Sommer przyjaźniła się również z Juliuszem Burszem, co dokumentują fotografie z jej domowego albumu. Szczególną pamiątką jest fotografia jej rzeźbionego portretu wykonanego przez prof. Alfreda Jesiona (fot. 2), który – jak mówi sama Krystyna Sommer – uznał jej twarz za „bardzo rzeźbiarską”.

Działalność zawodowa

Już w trakcie studiów, w lipcu 1952 roku, Sommer rozpoczęła pracę w Pracowniach Konserwacji Zabytków na stanowisku konserwator malarstwa¹⁹. Prawdopodobnie był to efekt akcji Ministerstwa Kultury i Sztuki, w wyniku której 21 kwietnia 1952 roku doszło do posiedzenia przedstawicieli Wydziału Konserwacji ASP oraz Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków²⁰. Posiedzenie dotyczyło „szkolenia przyszłych konserwatorów i sposobów wykorzystania dobrze wyposażonych pracowni PKZ-owskich (tzw. »klinika wydziału«) na potrzeby szkolenia

¹² Podanie Krystyny Jankowskiej o przyjęcie na Akademię Sztuk Plastycznych, Mikołajki, 12.09.1950, rękopis w archiwum ASP w Warszawie,teczka studencka nr 94/3362, s. 5.

¹³ Odręczna adnotacja na karcie zaliczeniowej Krystyny Jankowskiej, archiwum ASP w Warszawie,teczka studencka nr 94/3362, s. 39.

¹⁴ W. Włodarczyk, *Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie...*, op. cit., s. 94.

¹⁵ Zaświadczenie z 3.09.1971, archiwum ASP w Warszawie,teczka studencka nr 94/3362, s. 54.

¹⁶ K. Jankowska, *Opis konserwacji obrazu „Portret kobiety”*, praca dyplomowa, maszynopis w Bibliotece Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Warszawie, sygn. 17 (z dołączoną opinią Bohdana Marconiego z 30.12.1953).

¹⁷ Konsultacja botaniczna: dr inż. Bożena Szewczyk-Taranek, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie.

¹⁸ Ekslibris Krystyny Sommer, zbiory prywatne kolekcjonera Mieczysława Bielenia.

¹⁹ Życiorys Krystyny Sommer, maszynopis w archiwum ASP w Warszawie,teczka pracownicza nr K-1534, s. 5.

²⁰ W. Włodarczyk, *Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie...*, op. cit., s. 132.

2

Portret Krystyny Sommer, rzeźba Alfreda Jesiona, data powstania nieznana. Fot. autor nieznany, zbiory prywatne Krystyny Sommer

Portrait of Krystyna Sommer, sculpture by Alfred Jesion, date unknown. Photo: author unknown, private collection of Krystyna Sommer



studentów”²¹. Było to istotne posunięcie, które wzmocniło współpracę między tymi instytucjami, to zaś przyniosło korzyści Akademii Sztuk Pięknych. „PP PKZ było wykonawcą lub współuczestniczyło w realizacji praktycznie wszystkich najważniejszych pracach [sic!] konserwatorskich w powojennej Polsce”²², co pomagało studentom nabywać doświadczenie.

W swoim życiorysie Sommer napisała: „[w PP PKZ] brałam udział w licznych pracach konserwatorskich i rekonstrukcyjnych wykonywanych zbiorowo m.in. rekonstrukcja kamieniczki »Pod Murzynkiem«, w Pałacu w Łazienkach, konserwacja w Pałacu w Wilanowie”²³. Praca zbiorowa sprawiała, że konserwatorów często nie wymieniano z nazwiska, tylko opisywano ich ogólnie: „konserwatorzy zatrudnieni w Pracowni Konserwacji Malarstwa w PKZ”²⁴. Krystyna Sommer pamięta, że w tym okresie pracownie PP PKZ mieściły się w Pałacu Blanka, jednak jej obowiązki wymagały częstych wyjazdów w teren, co się wiązało z trudnymi warunkami – najczęściej brakowało odpowiedniego zaplecza mieszkalnego. W innym dokumencie konserwatorka wymienia kolejne projekty, w których brała udział, ale również ogólnikowo, bez szczegółów dotyczących dat czy zakresu prac. Przypuszczalnie te zadania obejmowały zarówno okres pracy w PP PKZ, jak i jej prywatne projekty realizowane do połowy lat 70. XX wieku. Wśród nich znalazły się: strop i ściany w kościele w Boguszycach (lata 1958–1959)²⁵, Pomarańczarnia²⁶, stropy w kamienicy na Starym Mieście w Warszawie, kaplica w Lublinie, zamek w Działoszynie, obrazy w pałacu

²¹ Ibidem.

²² Polskie Pracownie Konserwacji Zabytków, *Historia*, ppkz.pl, tinyurl.com/5n8tc8mz, dostęp: 28.03.2025.

²³ Życiorys Krystyny Sommer, rękopis w archiwum ASP w Warszawie,teczka pracownicza nr K-1534, s. 24.

²⁴ K. Dąbrowski, S. Żaryn, *Polichromowany strop kasetonowy w kamienicy warszawskiej Rynek St. Miasta 34*, „Ochrona Zabytków” 1955, nr 2, s. 116–124.

²⁵ J. Prosnakowa, M. Puciata, *Prace konserwatorskie w drewnianym kościele parafialnym w Boguszycach koło Rawy Mazowieckiej*, „Ochrona Zabytków” 1961, nr 3–4, s. 63–80.

²⁶ Przypuszczalnie chodzi o polichromię teatru Starej Pomarańczarni w Łazienkach.



3 Objazd konserwatorski organizowany przez Sekcję Konserwacji ZPAP po województwie warszawskim i łódzkim, maj 1968 roku. Od lewej Bohdan Marconi, Krystyna Sommer, Joanna Prosnak, Stanisław Stawicki (odwrócony tyłem). Fot. autor nieznan, zbiory prywatne Krystyny Sommer

Conservation tour organized by the Conservation Section of the Association of Polish Artists and Designers in the Warsaw and Łódź voivodeships, May 1968. From left: Bohdan Marconi, Krystyna Sommer, Joanna Prosnak, Stanisław Stawicki (with his back turned). Photo: author unknown, private collection of Krystyna Sommer

w Kielcach, sceny mitologiczne, portrety i pejzaże dla prywatnych odbiorców między innymi pędzla Kossaka, Krzyżanowskiego i Brandta, a także liczne prace konserwatorskie dla muzeów w Polsce – choćby tryptyk dla Wrocławia²⁷. W internecie pojawia się też wzmianka o konserwacji szesnasto- i siedemnastowiecznych polichromii w Piwnicy pod Fortuną w kamienicy Lubomelskich w Lublinie. Prace były prowadzone w 1960 roku „przez PP PKZ, pod kierunkiem Krystyny Sommer. Zespołowi piwnic pod Rynkiem 8 została przywrócona funkcja użytkowa”²⁸.

Krystyna Sommer nie przywiązywała dużej wagi do ewidencjonowania swoich prac konserwatorskich. Prawdopodobnie uważała to za mało istotne. Niestety z tego powodu lista jej projektów jest niepełna, a wiele szczegółów się zatarało. W jej domowych zbiorach odnaleziono materiały dotyczące przeprowadzonych w latach 70. konserwacji czterech obrazów z kolekcji prywatnych. Można do tego dodać jeszcze Tuma pod Łęczycą, o którym wspomniała podczas jednej z rozmów.

Po uzyskaniu dyplomu Krystyna Sommer zapisała się do Związku Polskich Artystów Plastyków. Była bardzo aktywna szczególnie w Sekcji Konserwacji ZPAP, w której przez lata działała społecznie. Jej zaangażowanie zostało docenione odznaką „Zasłużony Działacz Kultury”²⁹ oraz Złotą Odznaką ZPAP³⁰. Jedno ze zdjęć w jej albumie dokumentuje objazd konserwatorski po

²⁷ Dane do noty biograficznej, maszynopis w archiwum ASP w Warszawie,teczka pracownicza nr K-1534, s. 25.

²⁸ U. Gulbińska-Konopa, *Polichromie Piwnicy pod Fortuną w kamienicy Lubomelskich (Rynek 8) w Lublinie*, teatrnn.pl, tinyurl.com/bdsdbfa4, dostęp: 20.11.2024.

²⁹ Dane do noty biograficznej, op. cit.

³⁰ J. Bursze, *Opinia o wykładowcy mgr Krystynie Sommer*, Warszawa 1979, maszynopis w archiwum ASP w Warszawie,teczka pracownicza nr K-1534, s. 30.

województwach warszawskim i łódzkim w 1968 roku, zorganizowany przez Sekcję Konserwacji ZPAP. Na fotografii widać Krystynę Sommer w towarzystwie takich osobistości jak prof. Bohdan Marconi i Joanna Prosnak (fot. 3). W tym okresie podejmowała się również wielu prac konserwatorskich, o czym wspomniała w swoim życiorysie: „pracowałam prywatnie jako członek ZPAP”³¹.

W stanie wojennym po zdelegalizowaniu ZPAP przestał istnieć. W 1990 roku Krystyna Sommer była jedną z inicjatorek powstania (a właściwie reaktywowania) Ogólnopolskiej Rady Konserwatorów Dzieł Sztuki przy Zarządzie Głównym ZPAP jako kontynuacji wcześniejszej Sekcji Konserwacji ZPAP. Przez sześć lat zasiadała w prezydium Rady³². ORKDS między innymi ustalała zasady przyjmowania nowych członków do sekcji. Rozpoczęła też wydawanie „Biuletynu Informacyjnego Konserwatorów Dzieł Sztuki”, czym zajęła się Joanna Zajączkowska-Kłoda, oraz działała i wciąż działa „na rzecz ochrony dóbr kultury poprzez ochronę zawodu artysty plastyka konserwatora-restauratora dzieł sztuki”³³. Powstanie ORKDS skomentowano w numerze 4/1990 „Wiadomości Konserwatorskich” (biuletynu Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków): „Nawiązane zostały pierwsze kontakty między Radą i Zarządem Głównym SKZ. Należy żywić nadzieję, że zapoczątkują one dobrą współpracę w przyszłości przedstawicieli obu środowisk, których tak wiele łączy, a nie powinno nic dzielić”³⁴. Wypowiedź ta, mimo pozytywnego wydźwięku, ujawnia istnienie między tymi organizacjami potencjalnych barier i różnic, które utrzymywały się przez lata³⁵.

Krystyna Sommer została delegowana przez ORKDS do Rady Konsultacyjnej Departamentu Plastyki w Ministerstwie Kultury i Sztuki³⁶. Przez wiele lat pełniła funkcję rzeczoznawcy okręgu warszawskiego ORKDS z zakresu konserwacji malarstwa i rzeźby polichromowanej. W 1993 roku zaangażowała się w organizację pierwszej krajowej sesji poświęconej konserwacji dzieł sztuki współczesnej, która odbyła się w maju 1994 roku. Jako jej sekretarz Krystyna Sommer między innymi koordynowała przyjmowanie zgłoszeń i referatów.

Odpowiadała ona również (z ramienia Zarządu Głównego ZPAP) za tworzenie katalogu konserwatorów dzieł sztuki³⁷. Zawierał on listę 1591 osób z całej Polski z uprawnieniami do wykonywania zawodu konserwatora dzieł sztuki³⁸, co było znaczącym krokiem w kierunku profesjonalizacji tego zawodu i efektem wieloletnich starań środowiska konserwatorskiego.

Krystyna Sommer angażowała się też w działalność Stowarzyszenia Historyków Sztuki. W „Biuletynie Historii Sztuki” z 1957 roku opublikowano streszczenie jej referatu *Konserwacja sgraffitów w Pałacu w Białej Podlaskiej*, wygłoszonego podczas zebrania naukowego warszawskiego oddziału SHS. Była to praca zbiorowa pod kierownictwem prof. Bohdana Marconiego i dr Hanny Jędrzejewskiej³⁹. W kolejnych latach zyskała opinię jednej z najbardziej zaangażowanych postaci w środowisku konserwatorskim. Była „współorganizatorką Grona Konserwatorskiego”⁴⁰, które powstało w ramach działalności warszawskiego oddziału SHS, oraz członkinią Zarządu Głównego Grona⁴¹. Zgodnie z założeniami „Grono Konserwatorów winno stworzyć forum do wymiany informacji naukowej i doświadczeń konserwatorskich, ale jednocześnie może być ciałem

³¹ Życiorys Krystyny Sommer, maszynopis w archiwum ASP w Warszawie,teczka pracownicza nr K-1534, s. 5.

³² Maszynopis w zbiorach prywatnych Janusza Smazy; Ogólnopolska Rada Konserwatorów Dzieł Sztuki, *Skład prezydium w minionych latach*, zpap-orkds.pl, tinyurl.com/27ycttx5, dostęp: 10.12.2024.

³³ Ogólnopolska Rada Konserwatorów Dzieł Sztuki, *O nas*, zpap-orkds.pl, dostęp: 10.12.2024.

³⁴ *Konserwatorzy dzieł sztuki i ich organizacja*, „Wiadomości Konserwatorskie” 1990, nr 4, s. 5.

³⁵ Źródłem sporu było między innymi korzystanie przez członków SKZ z tytułu konserwatora niezależnie od tego, czy dana osoba miała wykształcenie konserwatorskie.

³⁶ Pismo do Andy Rottenberg z 25.05.1990, maszynopis w zbiorach prywatnych Janusza Smazy.

³⁷ Zarząd Główny Związku Polskich Artystów Plastyków, *Wniosek o przyznanie dotacji z budżetu państwa na realizację zadania*, maszynopis w zbiorach prywatnych Janusza Smazy.

³⁸ *Konserwatorzy dzieł sztuki*, red. P. Kłoda et al., Łódź 1995.

³⁹ K. Jankowska-Sommer, *Konserwacja sgraffitów w Pałacu w Białej Podlaskiej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1957, R. 19, nr 2, s. 192–193.

⁴⁰ J. Bursze, *Opinia o wykładowcy mgr Krystynie Sommer*, op. cit., s. 30.

⁴¹ *Ankieta kwalifikacyjna starszego wykładowcy*, archiwum ASP w Warszawie,teczka pracownicza nr K-1534, s. 42.

opiniującym o wysokim stopniu fachowości. Tematem zainteresowania Grona będzie szeroka problematyka z historii i teorii, a także etyki i estetyki konserwatorskiej, najnowsze osiągnięcia naukowe w dziedzinie technologii, współczesne osiągnięcia i rozwiązania praktyczne, krytyka konserwatorska⁴². Krystyna Sommer objęła funkcję zastępcy przewodniczącego w pierwszym prezydium tej instytucji⁴³. Wyróżniała się aktywnym udziałem w merytorycznych dyskusjach, które często wyznaczały kierunek działań Grona. Przykładem może być jej wkład w debaty, choćby tę zorganizowaną w styczniu 1979 roku, dotyczącą problemu wartości rekonstrukcji zabytków. Uwagi Krystyny Sommer, wraz z wypowiedziami innych członków Grona, opublikowano w „Ochronie Zabytków”⁴⁴. Konserwatorka wspomina również o innych rodzajach swojej działalności w Stowarzyszeniu Historyków Sztuki. Jednym z nich była organizacja balu, na który zgodę wyraził prof. Jan Białostocki. To pokazuje, jak ważne dla Krystyny Sommer były zarówno naukowe, jak i integracyjne aspekty pracy w środowisku.

Od 1 września 1971 do 31 grudnia 1974 roku Sommer pracowała w Ośrodku Dokumentacji Zabytków MKiS w dziale Dokumentacji Zabytków Ruchomych na stanowisku adiunkta⁴⁵, a następnie konserwatora⁴⁶. Dzieliła pokój z prof. Jakubem Pokorą⁴⁷, a zajmowała się głównie pracą dokumentacyjną oraz „nadzorowała wiele prac konserwatorskich na terenie całej Polski”⁴⁸, co pozwoliło jej zapoznać się z różnorodnymi zagadnieniami ochrony dziedzictwa kulturowego. Prof. Bogumiła Rouba zanotowała: „W ramach doskonalenia umiejętności dydaktycznych i zawodowych odbyłam miesięczne staże w Ośrodku Dokumentacji Zabytków w Warszawie (1972) [...], to właśnie wtedy zostałam zaproszona przez K. Sommer na objazd PKZ, który Ona organizowała. Byliśmy między innymi w Tumie i Dobrzycy”⁴⁹.

Rok 1974 był szczególnie intensywny i znaczący dla kariery zawodowej Krystyny Sommer. Odpowiadała wtedy za stworzenie pierwszego ogólnopolskiego schematu dokumentacji konserwatorskiej – potrzebnego w środowisku konserwatorskim narzędzia, którego powstanie wiązało się z konfrontacją ze sobą głównych jednostek konserwatorskich w Polsce – z Warszawy, Krakowa i Torunia. Przyczynkiem stała się konferencja zorganizowana przez ODZ w maju 1973 roku w Gdańsku, zatytułowana „Dokumentacja konserwatorska zabytków ruchomych”. W trzydniowych prelekcjach i obradach wzięło udział ponad 350 uczestników, którzy – jak to wynika ze skróconego sprawozdania – byli ogromnie zaangażowani w dyskusję⁵⁰. Co ciekawe, materiały zostały wydrukowane odpowiednio wcześniej i rozesłane do uczestników, którym dzięki wcześniejszemu zapoznaniu się z tekstami łatwiej było ze sobą polemizować i wymieniać poglądy. Poruszone zostały między innymi tematy dokumentacji fotograficznej, rysunkowej i badawczej oraz tego, kto powinien opracowywać dokumentację i co powinna ona zawierać, podawano przykłady z kraju i z zagranicy. Maszynopis z przebiegu obrad liczy 238 stron.

Konferencja była prawdziwą konfrontacją środowisk i osobowości. W jej wyniku Dział Zabytków Ruchomych ODZ podjął się opracowania ujednoliconego schematu dokumentacji konserwatorskiej zabytków ruchomych. „Przygotowaniem schematu [...] zajmowała się pracownik Działu Zabytków Ruchomych ODZ konserwator mgr Krystyna Sommer w okresie

⁴² J. Kowalczyk, *Warszawskie Grono Konserwatorów przy SHS*, „Ochrona Zabytków” 1974, nr 4, s. 336.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ *Problem wartości rekonstrukcji zabytków – dyskusja na posiedzeniu Grona Konserwatorów SHS w Warszawie*, „Ochrona Zabytków” 1979, nr 3, s. 245–251.

⁴⁵ Świadcstwo pracy wydane przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków 3.11.1975, archiwum ASP w Warszawie,teczka pracownicza nr K-1534, s. 6–7.

⁴⁶ Świadcstwo pracy wydane przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków 8.12.1986, archiwum ASP w Warszawie,teczka pracownicza nr K-1534, s. 8–9.

⁴⁷ Informacja ustna uzyskana od Ewy Pokory.

⁴⁸ J. Bursze, *Opinia o wykładowcy mgr Krystynie Sommer*, op. cit., s. 30.

⁴⁹ Informacja przekazana przez prof. Bogumiłę Roubę.

⁵⁰ J. Pokora, *Sprawozdanie z obrad [w:] Dokumentacja konserwatorska zabytków ruchomych. Materiały z konferencji w Gdańsku w dniach 3–5 maja 1973*, Warszawa 1973, s. 269.

od 1 stycznia do 30 czerwca i od 1 listopada do 31 grudnia 1974”⁵¹. Była to praca, która opierała się na materiałach z konferencji w Gdańsku⁵², „wzorcach dokumentacji konserwatorskich zabytków ruchomych obecnie stosowanych w PKZ, uczelniach konserwatorskich i muzeach oraz dostępnych przykładach zagranicznych”⁵³ i oczywiście na doświadczeniu Krystyny Sommer. W jej mieszkaniu znajduje się obszerna teczka pełna maszynopisów z licznych konsultacji, które stanowiły podstawę tej pracy. Rezultatem były karty dokumentacyjne dla różnych typów zabytków. Przedyskutowano je 12 marca 1974 roku w gronie specjalistów z dziedziny malarstwa sztalugowego, malarstwa ściennego, sztuki zdobniczej, papieru, tkaniny, metalu, rzeźby i badań chemicznych. Należeli do nich: Juliusz Bursze, Zofia Medwecka, Aldona Romanowicz, Maria Wodzińska, Kalina Stawicka, Stanisław Stawicki, Jerzy Wolski, Władysław Zalewski, Wanda Zaufel, Helena Duboczyńska, Kamilla Piskozub, Daniel Tworek, Lidia Markiewicz, Zbigniew Brochwicz, Lech Krzyżanowski, Adam Piesio i Tadeusz Rutkowski⁵⁴. Po uwzględnieniu uwag i poprawek Krystyna Sommer przygotowała projekt ogólnego schematu dokumentacji, który ponownie został skonsultowany ze specjalistami oraz rozesłany do siedmiu instytucji z prośbą o ustosunkowanie się. Projekt trafił do Zarządu Ochrony Zabytków MKiS, Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK w Toruniu, wydziałów konserwacji ASP w Krakowie i Warszawie, Zarządu PKZ w Warszawie, Zarządu Głównego ZPAP w Warszawie i konserwatora zabytków m.st. Warszawy⁵⁵. 20 grudnia na zebraniu w ODZ, po uwzględnieniu wszystkich istotnych uwag, w obecności Bolesława Bielawskiego, Juliusza Burszego, Barbary Lenard, Marii Wodzińskiej, Władysława Zalewskiego i Krystyny Sommer zaakceptowano pierwszy oficjalny schemat dokumentacji konserwatorskiej dla zabytków ruchomych⁵⁶. Choć Sommer zakończyła swoją pracę w ODZ z końcem grudnia 1974 roku, to jej wkład w rozwój dokumentacji konserwatorskiej odcisnął trwały ślad w środowisku. Dalszym rozwojem schematu zajęła się ASP w Krakowie⁵⁷.

Siedem lat później, na konferencji naukowej „Konserwacja i ochrona zabytków – teoria i praktyka” w 1981 roku, Krystyna Sommer wygłosiła referat zatytułowany *Geneza opracowania systemu dokumentacji konserwatorskiej dla zabytków ruchomych*. Prelekcja ta była podsumowaniem jej wkładu w ten kluczowy obszar konserwacji zabytków, a jej treść została opublikowana w materiałach pokonferencyjnych⁵⁸. Z tego tekstu dowiadujemy się między innymi, że przy tworzeniu schematu Sommer konsultowała się z leksykografem Władysławem Kopalińskim w kwestiach ujednolicenia słownictwa.

To nie był koniec zaangażowania Krystyny Sommer w tworzenie schematu dokumentacji konserwatorskiej. W 1994 roku wzięła udział w organizowanej w Toruniu sesji naukowej „Dokumentacja w praktyce konserwatorskiej”. W jej wyniku powołano komisję ds. nowelizacji schematu dokumentacji konserwatorskiej zabytków ruchomych. Tym razem Sommer wzięła udział w dyskusji na zakończenie sesji, która wraz z referatami również została opublikowana⁵⁹. W tej samej dyskusji prof. Bogumiła Rouba doceniła wkład Krystyny Sommer: „Uważam, że byłoby bardzo dobrze, jeśli p. Krystyna Sommer, osoba która tak długo już sprawami dokumentacji

⁵¹ Protokół podpisany przez Krystynę Sommer i Bolesława Bielawskiego, maszynopis w zbiorach prywatnych Krystyny Sommer, s. 1.

⁵² *Dokumentacja konserwatorska zabytków ruchomych...*, op. cit.

⁵³ Protokół..., op. cit., s. 1.

⁵⁴ Ibidem, s. 2.

⁵⁵ Ibidem, s. 3.

⁵⁶ Ibidem, s. 3–4.

⁵⁷ Schemat dokumentacji konserwatorskiej zabytków ruchomych, Warszawa 1983, s. 8–9.

⁵⁸ *Problemy dokumentacji prac konserwatorskich. Materiały z konferencji środowiskowej PKDS w Gdańsku, w listopadzie 1981 r., cz. 1: Informacje bieżące, PP Pracownie Konserwacji Zabytków Ośrodek Informacji Konserwatorskiej*, Warszawa 1892, nr 29/82.

⁵⁹ *Dokumentacja w praktyce konserwatorskiej. Materiały sesji naukowej, Toruń, 24–25 listopada 1994*, red. M. Domagalski, Warszawa 1995.

się zajmuje zechciała np. przewodniczyć pracom takiej komisji”⁶⁰. Prof. Rouba we wstępie do wersji schematu dokumentacji prac konserwatorskich i restauratorskich z 1999 roku stwierdziła: „Dzięki Schematowi prawie wszystkie prowadzone po 1977 r. prace były dokumentowane – jednolodnie w całym kraju. Schemat odegrał istotną rolę jako narzędzie porządkujące wcześniejszą dowolność w wyborze form i sposobów przekazywania informacji o wykonywanych pracach. Nie będzie przesadą podkreślenie znaczącej roli Schematu w niwelowaniu podziałów i odrębności środowiskowych oraz zadawnionych antagonizmów”⁶¹. Ta pierwsza wersja dała podstawę do dalszej pracy i rozwoju schematu. Kolejne wersje były wdrażane w całej Polsce. We wstępie do tej z 2013 roku prof. Rouba pisała: „Wersja Schematu stworzona w 1976 roku porządkowała wcześniejszą chaotyczną dowolność. Wersja z 1999 roku stanowiła krok pomagający na przejście od pisania dokumentacji na maszynie – do pracy na komputerze, a korekty – dokonane w 2006 roku i obecnie, czyniące to narzędzie coraz bardziej przyjaznym Użytkownikowi, pomagają nam w coraz większym zakresie korzystać z dobrodziejstw technologii cyfrowych”⁶².

Jednym z ostatnich obowiązków Krystyny Sommer w ODZ była organizacja w listopadzie 1974 roku objazdu po województwie łódzkim poświęconego zabytkom konserwowanym i przechowywanym w warunkach pozamuzealnych⁶³. W kolejnym roku rozpoczęła pracę na Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Warszawie⁶⁴. Był to okres sporych zmian. Wydział został reaktywowany zaledwie trzy lata wcześniej zarządzeniem ministra kultury i sztuki, a w 1975 roku przenosił się z Myśliwieckiej na Wybrzeże Kościuszkowskie 37⁶⁵. Krystyna Sommer zaczęła pracę 1 listopada na stanowisku starszego asystenta w Katedrze Konserwacji Malarstwa i Rzeźby Polichromowanej. „W Katedrze [...] kierowanej przez Juliusza Bursze pracowali: Krystyna Sommer, Blandyna Kaniewska-Wójcik, Elżbieta Tiunin-Wróbel, Maria Lubryczyńska, Joanna Szpor, Stanisław Stawicki i Maria Podkowińska”⁶⁶. W październiku 1976 roku Sommer awansowała na wykładowcę, a w 1979 roku – na starszego wykładowcę, i funkcję tę pełniła do przejścia na emeryturę w 1988 roku (w latach 1988–1989 miała jeszcze godziny zleczone⁶⁷). W 1981 roku została kierowniczką Katedry Konserwacji Malarstwa i Rzeźby Polichromowanej⁶⁸, a w 1984 roku – Katedry Konserwacji Malarstwa Sztalugowego i Rzeźby Polichromowanej⁶⁹. Była nią do 1988 roku.

Jej obowiązki obejmowały prowadzenie wykładów i ćwiczeń dla studentów II i IV roku konserwacji malarstwa oraz nadzór nad praktykami studenckimi. Sprawowała opiekę nad kołem naukowym oraz brała udział w objazdach naukowych⁷⁰. Prof. Bursze pisał o niej w 1979 roku: „Posiada bardzo dużą praktykę konserwatorską oraz wiele inicjatyw zarówno w pracach społecznych jak i w prowadzeniu dydaktyki. Była głównym inicjatorem i organizatorem konferencji międzyuczelnianej na temat metod i używanych materiałów w konserwacji malarstwa sztalugo-

⁶⁰ Dyskusja [w:] *Dokumentacja w praktyce konserwatorskiej...*, op. cit., s. 96.

⁶¹ B.J. Rouba, Wstęp [z 1999] [w:] *Schemat dokumentacji prac konserwatorskich i restauratorskich (wersja elektroniczna)*, zpap-orkds.pl, tinyurl.com/2n2kx2ma, dostęp: 20.03.2025.

⁶² eadem, Wstęp [z 2013] [w:] *Schemat dokumentacji prac konserwatorskich i restauratorskich...*, op. cit.

⁶³ J. Kowalczyk, *Komisja Ochrony Zabytków i Grono Konserwatorów przy Oddziale Warszawskim SHS*, „Ochrona Zabytków” 1975, nr 3–4, s. 270–271.

⁶⁴ Akt nominacji, maszynopis w archiwum ASP w Warszawie, 2.11.1975,teczka pracownicza nr K-1534, s. 15.

⁶⁵ W. Włodarczyk, *Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie...*, op. cit., s. 404–405.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ J. Pokora, *Byli pracownicy Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki* [w:] *Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1947–1997*, red. J. Charytoniuk et al., Warszawa 1997, s. 127.

⁶⁸ Dokument powołujący Krystynę Sommer na kierownika Katedry Konserwacji Malarstwa i Rzeźby Polichromowanej, maszynopis w archiwum ASP w Warszawie,teczka pracownicza nr K-1534, s. 37.

⁶⁹ Dokument powołujący Krystynę Sommer na kierownika Katedry Konserwacji Malarstwa Sztalugowego i Rzeźby Polichromowanej z 14.12.1984, maszynopis w archiwum ASP w Warszawie,teczka pracownicza nr K-1534, s. 51.

⁷⁰ Ankieta kwalifikacyjna starszego wykładowcy, op. cit., s. 39.

wego i rzeźby polichromowanej, która odbyła się w naszej Uczelni [...]. W roku bieżącym była głównym organizatorem ekspozycji naszego Wydziału na wystawie konserwatorskiej w Muzeum Narodowym w związku z 35-leciem PRL. W 1976 roku została wyróżniona Nagrodą Rectorską III stopnia⁷¹. Była promotorką 16 prac dyplomowych⁷². Ponadto recenzowała liczne prace dyplomowe, również gdy była już na emeryturze.

W 1984 roku we współpracy z ODZ zorganizowała konferencję „Konserwacja malowideł na tkaninach bez krosien”, która odbyła się 9 kwietnia na ASP w Warszawie. We wstępie do materiałów pokonferencyjnych podkreślono, że Sommer była kluczową osobą, jeśli chodzi o inspirowanie, organizację i koordynowanie tego wydarzenia: „Przychylność i współpraca różnych instytucji to wiele, ale oprócz tego konieczna jest osoba, która to wszystko organizuje, koordynuje, ożywia własnym zapалem i wspiera uporem. Osobą, która przygotowała naszą konferencję, była mgr Krystyna Sommer”⁷³. Dalej możemy przeczytać: „warte reprodukowania były również plakaty, anonsujące konferencję, wykonane przez Krystynę Sommer i Mariana Nowińskiego”⁷⁴. Krystyna Sommer wygłosiła wykład inauguracyjny konferencji, w którym poruszała takie zagadnienia, jak dublowanie, rekonstrukcja, punktowanie, przechowywanie malowanych tkanin i związany z tym brak poważnych badań nad materiałami stosowanymi do zabiegów. Zwracała uwagę na niszczenie zabytków wykonanych z tkanin oraz ogromną potrzebę szkolenia konserwatorów w tym zakresie⁷⁵.

Warto również wspomnieć o roli Krystyny Sommer w powstaniu i działaniu warszawskiego oddziału Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, założonego w 1976 roku z inicjatywy przedstawicieli Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, PTTK, SARP, Towarzystwa Urbanistów Polskich, SHS i Głównego Związku Konserwatorów ZPAP. Na zebraniu założycielskim, które zgromadziło 28 osób, była obecna także ona, co świadczy o jej zaangażowaniu w działania na rzecz ochrony warszawskich zabytków. Inicjatywa ta była odpowiedzią na pilną potrzebę ratowania 15 zabytkowych kamienic zagrożonych rozbiórką. Później objęła też inne obiekty⁷⁶.

W latach 80. Krystyna Sommer dołączyła do komisji konserwatorskiej Trzeciego Społecznego Komitetu Panoramy Racławickiej we Wrocławiu. Udział w tym przedsięwzięciu pokazuje jej zaangażowanie w ochronę dziedzictwa kulturowego na szeroką skalę⁷⁷.

Krystynę Sommer cechowały ogromna energia, operatywność i pracowitość. Jej mąż napisał w 1981 roku: „Krystyna działa – jest starszym wykładowcą na Akademii, członkiem założycielem Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, przewodniczącą Rady Artystycznej Sekcji Konserwacji ZPAP...”⁷⁸. Nie dziwi więc, że po przejściu na emeryturę wciąż była aktywna. „Brałam udział w komisjach zdawczo odbiorczych prac konserwatorskich. W komisjach zatwierdzających programy konserwatorskie. Komisjach przy przeglądzie stanu zachowania obiektów zabytkowych

⁷¹ J. Bursze, *Opinia o wykładowcy mgr Krystynie Sommer*, op. cit., s. 30.

⁷² Dokumentacje konserwatorskie prac dyplomowych: B.I. Dimitrowa (1980, sygn. 404), D. Panowy (1981, sygn. 421), E. Kossowskiej (1983, sygn. 429), A. Derentowicz-Zakrzewskiej (1983, sygn. 430), J. Krawicz (1984, sygn. 436), A. Czarneckiej (1984, sygn. 440), R. Jankowskiej (1985, sygn. 457), P. Lisowskiego (1985, sygn. 461), A. Prusińskiej (1985, sygn. 531), A. Stankuć (1986, sygn. 536), A. Kalety (1985, sygn. 570), E. Osiak (1987, sygn. 576), Z. Baranowskiej (1987, sygn. 587), I. Rizowa (1987, sygn. 614), K. Jastrzębskiej (1988, sygn. 642) oraz M. Korczak-Komorowskiej (1989, sygn. 654), maszynopisy w Bibliotece Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki.

⁷³ *Konserwacja malowideł na tkaninach bez krosien. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Akademię Sztuk Pięknych i Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie dnia 9 kwietnia 1984*, Warszawa 1985, s. 5.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ K. Sommer, *Wprowadzenie do konferencji na temat konserwacji malowideł na tkaninach bez krosien* [w:] *Konserwacja malowideł na tkaninach bez krosien...*, op. cit., s. 7–12.

⁷⁶ W. Straus, *Inspiracje Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości dla współczesnej opieki nad zabytkami (na przykładzie trzydziestoletniej działalności Warszawskiego Oddziału Towarzystwa Opieki nad Zabytkami)*, „Kronika Warszawy” 2006, nr 2, s. 31–42.

⁷⁷ Ankieta kwalifikacyjna starszego wykładowcy, op. cit., s. 42.

⁷⁸ S. Sommer, [wstęp w:] *Krystyna Sommer – malarstwo*, Warszawa 1981.



4

Wręczenie Krystynie Sommer Medalu Pamiątkowego im. Bohdana Marconiego. Gratulują jej Piotr Rudniewski i Andrzej Koss. Fot. autor nieznany, zbiory prywatne Krystyny Sommer

Krystyna Sommer receiving the Bohdan Marconi Commemorative Medal. Piotr Rudniewski and Andrzej Koss congratulate her. Photo: author unknown, private collection of Krystyna Sommer

oraz brałam udział w ekspertyzie kryminalistycznej na zlecenie Policji. [...] Opiniowałam prace zgłoszone na konkurs na najlepsze prace z zakresu konserwacji”⁷⁹.

Z okazji jubileuszu 50-lecia Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP reaktywowano Medal Pamiątkowy im. prof. Bohdana Marconiego, którym 23 października 1997 roku uhonorowano między innymi Krystynę Sommer⁸⁰ (fot. 4). W publikacji przygotowanej z okazji tego jubileuszu ukazał się jej artykuł, w którym przypominała sylwetki swoich nauczycieli z pierwszego powojennego okresu działalności wydziału (mieszczącego się wówczas jeszcze w pracowniach Zachęty), skupionych wokół prof. Bohdana Marconiego i Marii Orthwein⁸¹.

Życie prywatne

9 października 1954 roku Krystyna Jankowska wyszła za mąż za Stanisława Sommera. Był on magistrem inżynierem chemii, przedstawicielem firm zagranicznych w Polsce. Pasjonował się fotografią. Małżeństwo dzieliło zamiłowanie do podróży. Odwiedziło wspólnie wiele zakątków świata, w tym Grecję, Włochy, Jugosławię (fot. 5), Turcję, Iran, Chiny, Tanzanię i Etiopię. Ich podróże nie tylko miały charakter poznawczy, lecz także wzbogacały ich działalność zawodową. Ponad 100 przezroczy sztuki lamaistycznej przywiezionych przez Stanisława Sommera ze wspólnej podróży do Nepalu, Mongolii, Tybetu i Indii stanowiło ważny element konferencji „Konserwacja malowideł na tkaninach bez krosien”⁸².

⁷⁹ Rękopis z 14.02.1996 znaleziony w zbiorach prywatnych K. Sommer.

⁸⁰ Pomysłodawcą reaktywacji medalu w 1997 roku był prof. Wojciech Kurpik. Medal nawiązywał do pierwszego medalu z 1972 roku, który powstał na 50-lecie pracy zawodowej prof. Bohdana Marconiego.

⁸¹ K. Sommer, *Na początku była „Zachęta”* [w:] *Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1947–1997*, red. J. Charytoniuk et al., Warszawa 1997, s. 20.

⁸² *Konserwacja malowideł na tkaninach bez krosien...*, op. cit., s. 5.

5

Krystyna Sommer podczas wycieczki do Jugosławii w 1959 roku. Fot. autor nieznany, zbiory prywatne Krystyny Sommer

Krystyna Sommer during a trip to Yugoslavia in 1959. Photo: author unknown, private collection of Krystyna Sommer



5

Stanisław Sommer podkreślał nieustanne dążenie swojej żony do poznawania świata i sztuki: „Krystyna pisze i podróżuje. Widziała Annapurnę i Kilimandżaro, była u źródeł Nilu, nad jeziorami Czad, Wiktorii, Wan i Bajkał, w Tybecie, i nad Morzem Czerwonym, zna wszystkie »liczące się« muzea Europy, ale również zbiory cesarskie w Addis-Abbebie [*sic!*], Isfahanie i Pekinie. [...] Nic więc dziwnego, iż obrazy jej znajdują się nawet w tak dziwnych miejscach jak Lagos czy Teheran...”⁸³.

Działalność artystyczna i społeczna

„Krystyna malowała zawsze i zawsze pracowała”⁸⁴. Była nie tylko konserwatorką, lecz także uznaną artystką malarką. Jej obrazy prezentowano na licznych wystawach, a ona sama regularnie uczestniczyła w plenerach malarskich, na przykład w Studziannej, Sadownem czy Opinogórze. Jeszcze w wieku 85 lat wzięła udział w międzynarodowym plenerze Impresje Świętokrzyskie w Celinach⁸⁵.

Styl malarski Krystyny Sommer wyróżnia się surrealistycznym charakterem. Sama mówi, że jest realistką i lubi malować z natury. Głównym motywem jej prac są rośliny, które Juliusz A. Chrościcki opisał nieco przekornie jako „chwasty” (fot. 6). Na obrazach można rozpoznać między innymi: szarłat wyniosły (*Amaranthus cruentus*), białuń dziedzierzawę (*Datura stramonium*), grubosz drzewiasty (*Crassula arborescens*), szczeń pospolitą (*Dipsacus fullonum*), narcyz biały (*Narcissus poeticus*), mlecz polny (*Sonchus oleraceus*), ostrożeń polny (*Cirsium arvense*), róże (*Rosa*), niecierpek drobnokwiatowy (*Impatiens parviflora*) czy koleus Blumego (*Coleus scutellarioides*)⁸⁶. Wspomniany Chrościcki przytaczał anegdotę: „We wrześniu Krystyna była na plenerze w Międzyrzeczu, a kiedy portretowała swój chwast, na polu zaterkotał silnik Ursusa. Na szczęście inteligentny traktorzysta szybko zrozumiał, że nie może zaorać w czasie malarskiego seansu tej części pola. Zostawił trzy bruzdy »na później«, aby malarka mogła dokończyć obraz stojący na sztalugach”⁸⁷. Do swoich kompozycji Sommer często wprowadzała różnorodne muszle,

⁸³ S. Sommer, [wstęp w:] *Krystyna Sommer – malarstwo*, op. cit.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Podziękowanie za udział w plenerze „Impresje Świętokrzyskie – Celiny 2013”, dokument w zbiorach prywatnych Krystyny Sommer.

⁸⁶ Konsultacja botaniczna: dr inż. Bożena Szewczyk-Taranek, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie.

⁸⁷ J.A. Chrościcki, *Chwasty* [w:] *Krystyna Sommer – malarstwo*, op. cit.



6 Obraz Krystyny Sommer, bez tytułu, olej na płótnie, 1989. Zbiory prywatne Krystyny Sommer. Fot. Anna Zatorska

Painting by Krystyna Sommer, untitled, oil on canvas, 1989. Private collection of Krystyna Sommer. Photo: Anna Zatorska

owady, ptaki i inne drobne zwierzęta. Malowała techniką olejną na płótnie i desce. Po plenerze w Opinogórze powiedziała: „Lubię wyjazdy w tzw. teren, lubię poznawać nowe krajobrazy, nowych ludzi. W małych mazowieckich miasteczkach i wsiach szukam często pomysłów do swoich obrazów. Maluję motywy roślinne, kompozycje kwiatowe, posługuję się symbolem. Wciąż jestem zafascynowana malarstwem starych mistrzów, kolorytem ich obrazów. Kocham romantyzm. Poezja Byrona i innych poetów tego okresu była niejednokrotnie inspiracją do moich prac”⁸⁸. Krystyna Sommer wykonywała także kopie obrazów dawnych mistrzów.

Prowadziła własną pracownię odziedziczoną po wuju Januszu Podoskim, znanym malarzu i fotografiku, który uczył się u prof. Tadeusza Pruszkowskiego i współtworzył Bractwo św. Łukasza. Pracownia znajdowała się w samym centrum Warszawy, na poddaszu budynku przy ul. Pankiewicza 3. Od 1926 roku w kamienicy mieściła się Szkoła Sztuk Pięknych im. Wojciecha Gersona, a poddasze zamieniono na atelier malarskie⁸⁹, w którym swoje pracownie przez lata mieli różni artyści, między innymi Wojciech Fangor. Dzięki Krystynie Sommer to miejsce stało się centrum życia artystycznego i towarzyskiego. W swojej pracowni organizowała słynne bale karnawałowe, które odegrały ważną rolę w integracji środowiska konserwatorskiego. Bale Krystyny Sommer wspominają do dzisiaj jej znajomi i przyjaciele. Prof. Iwona Szmelter napisała: „Byłam entuzjastyczną współorganizatorką tych spotkań poza cenzurą, bo bale gromadziły środowisko w tych ciężkich czasach”⁹⁰.

⁸⁸ *Obrazy pełne romantyzmu*, wycinek z nieznannej (prawdopodobnie) ciechanowskiej gazety z 4.11.1991, s. 4, w zbiorach prywatnych Krystyny Sommer.

⁸⁹ *kj, Koedukacyjna Szkoła Spółdzielcza im. R. Mielczarskiego, Pankiewicza 3 (do roku 1919 Składowa 3), warszawa1939.pl, tinyurl.com/48nnbcan*, dostęp: 22.12.2024.

⁹⁰ Wspomnienia prof. Iwony Szmelter.

Podsumowanie

Wkład Krystyny Sommer w rozwój polskiej szkoły konserwacji zabytków oraz jej działalność społeczno-towarzyska na rzecz zrzeszania środowiska konserwatorskiego są nieocenione. Mimo to jej postać jest dziś niemal zapomniana. Jej skromność oraz niechęć do autopromocji sprawiły, że informacje o jej pracy i życiu są dziś trudno dostępne. Krystyna Sommer udzielała się w wielu organizacjach i instytucjach, których materiały archiwalne w wyniku przekształceń czy likwidacji często uległy rozproszaniu lub zaginęły, co dodatkowo przyczyniło się do zaniedbania dokumentacji jej dorobku.

Jej życie to niemal cały wiek bogaty w różnorodne doświadczenia i barwne podróże. Cechują ją ogromna kultura osobista i zdolność do przystosowania się do zmieniających się warunków społecznych oraz zawodowych. Doświadczyła różnych okresów w historii, współpracowała z wieloma instytucjami i spotykała rozmaitych ludzi. Mimo często trudnych warunków pracy z zaangażowaniem i entuzjazmem nieustraszenie tworzyła podwaliny polskiej szkoły konserwacji. Jej życie i działalność są świadectwem nie tylko imponujących osiągnięć zawodowych, ale także ogromnego wpływu, jaki miała na integrację środowiska konserwatorskiego w Polsce i na ochronę tego zawodu.

Podziękowania

Ogromnie dziękuję Pani Krystynie Sommer za okazane zaufanie, niezwykłą chęć podzielenia się historią swojego bogatego życia i za inspirujący entuzjazm, który z podziwem i zazdrością obserwuję. Wyrazy wdzięczności kieruję również do prof. Aleksandry Krupskiej za zorganizowanie naszego pierwszego spotkania, a także za długie rozmowy. Dziękuję prof. Januszowi Smazie, prof. Iwonie Szmelter oraz prof. Bogumile J. Roubie za cenne uwagi, wspomnienia i udostępnione materiały. Szczególne podziękowania składam również Panu Mieczysławowi Bieleniowi, kolekcjonerowi ekslibrisów, za udostępnienie miedziorytu wykonanego dla Pani Krystyny Sommer przez Wojciecha Jakubowskiego.

Acknowledgements

I would like to express my sincere gratitude to Krystyna Sommer for placing her trust in me, for her extraordinary willingness to share the story of her rich life, and for her inspiring enthusiasm, which I admire and envy. I would also like to thank Prof. Aleksandra Krupska for organizing our initial meeting and our subsequent lengthy discussions. My thanks also go to Prof. Janusz Smaza, Prof. Iwona Szmelter and Prof. Bogumila J. Roubie for sharing their invaluable comments, memories and materials. Special thanks also go to Mieczysław Bielenia, a collector of bookplates, for sharing the copperplate engraving made for Krystyna Sommer by Wojciech Jakubowski.

dr Anna Zatorska

Artystka, konserwatorka dzieł sztuki. Ukończyła Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Warszawie i w 2001 roku uzyskała tytuł magistra konserwacji rzeźby kamiennej i elementów architektury. Od tamtej pory pracuje na swoim macierzystym wydziale – obecnie jest prodziekanem. W 2012 roku obroniła doktorat poświęcony konserwacji bursztynu archeologicznego. Prowadzi wykłady i ćwiczenia z zakresu chemii konserwatorskiej. Specjalizuje się w badaniach zabytków kamiennych, ceramiki, zapraw i warstw malarskich. Współpracuje z konserwatorami, architektami i archeologami. Od 2022 roku współrealizuje projekt Nestorzy Konserwacji, którego celem jest utrwalenie historii życia i działalności wybitnych konserwatorów.

Anna Zatorska, PhD

Artist and art conservator. She graduated from the Faculty of Conservation and Restoration of Works of Art at the Academy of Fine Arts in Warsaw, obtaining a master's degree in the conservation of stone sculpture and architectural elements in 2001. Since then, she has been working at her alma mater, where she is currently the deputy dean. In 2012, she defended her doctoral thesis on the conservation of archaeological amber. She lectures and conducts classes in the field of conservation chemistry. Her specializations include the study of stone monuments, ceramics, mortars and paint layers. She collaborates with conservators, architects and archaeologists. Since 2022, she has been co-implementing the Nestorzy Konserwacji (Doyens of Conservation) project, the objective of which is to preserve the life and work of outstanding conservators.

Bibliografia

Źródła książkowe i prasowe

Dąbrowski Karol, Żaryn Stanisław, *Polichromowany strop kasetonowy w kamienicy warszawskiej Rynek St. Miasta 34*, „Ochrona Zabytków” 1955, nr 2, s. 116–124.

Dokumentacja konserwatorska zabytków ruchomych. Materiały z konferencji w Gdańsku w dniach 3–5 maja 1973, Warszawa 1973.

Dokumentacja w praktyce konserwatorskiej. Materiały sesji naukowej, Toruń, 24–25 listopada 1994, red. Marek Domagalski, Warszawa 1995.

Jankowska Krystyna, *Opis konserwacji obrazu „Portret kobiety”*, praca dyplomowa, maszynopis w Bibliotece Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Warszawie, sygn. 17.

Jankowska-Sommer Krystyna, *Konserwacja sgraffitów w Pałacu w Białej Podlaskiej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1957, R. 19, nr 2, s. 192–193.

Konserwacja malowideł na tkaninach bez krosien. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Akademię Sztuk Pięknych i Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie dnia 9 kwietnia 1984, Warszawa 1985.

Konserwatorzy dzieł sztuki, red. Piotr Kłoda et al., Łódź 1995.

Konserwatorzy dzieł sztuki i ich organizacja, „Wiadomości Konserwatorskie” 1990, nr 4, s. 5.

Kowalczyk Jerzy, *Komisja Ochrony Zabytków i Grono Konserwatorów przy Oddziale Warszawskim SHS*, „Ochrona Zabytków” 1975, nr 3–4, s. 270–271.

Kowalczyk Jerzy, *Warszawskie Grono Konserwatorów przy SHS*, „Ochrona Zabytków” 1974, nr 4, s. 336–337.

Krystyna Sommer – malarstwo, Warszawa 1981.

Krzyżanowski Lech, *„Konserwacja i ochrona zabytków – teoria i praktyka” – ogólnopolska sesja naukowa w Warszawie*, „Ochrona Zabytków” 1982, nr 3–4, s. 248–249.

Pokora Jakub, *Byli pracownicy Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki [w:] Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1947–1997*, red. Józef Charytoniuk et al., Warszawa 1997, s. 125–128.

Problem wartości rekonstrukcji zabytków – dyskusja na posiedzeniu Grona Konserwatorów SHS w Warszawie, „Ochrona Zabytków” 1979, nr 3, s. 245–251.

Problemy dokumentacji prac konserwatorskich. Materiały z konferencji środowiskowej PKDS w Gdańsku, w listopadzie 1981 r., cz. 1 i 2: Informacje bieżące, PP Pracownie Konserwacji Zabytków Ośrodek Informacji Konserwatorskiej, Warszawa 1892, nr 29/82 i 30/82.

Prosnakowa Joanna, Puciata Maria, *Prace konserwatorskie w drewnianym kościele parafialnym w Boguszycach koło Rawy Mazowieckiej*, „Ochrona Zabytków” 1961, nr 3–4, s. 63–80.

Schemat dokumentacji konserwatorskiej zabytków ruchomych, Warszawa 1983.

Sommer Krystyna, *Na początku była „Zachęta” [w:] Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1947–1997*, red. Józef Charytoniuk et al., Warszawa 1997, s. 20.

Straus Witold, *Inspiracje Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości dla współczesnej opieki nad zabytkami (na przykładzie trzydziestoletniej działalności Warszawskiego Oddziału Towarzystwa Opieki nad Zabytkami)*, „Kronika Warszawy” 2006, nr 2, s. 31–42.

Włodarczyk Wojciech, *Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie w latach 1944–2004. 100 lat Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie*, Warszawa 2005.

Zachwatowicz Jan, *O polskiej szkole odbudowy i konserwacji zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1981, nr 1–2, s. 4–10.

Źródła internetowe

Gulbińska-Konopa Urszula, *Polichromie Piwnicy pod Fortuną w kamienicy Lubomelskich (Rynek 8) w Lublinie*, teatrnn.pl, tinyurl.com/bdsdbfa4, dostęp: 20.11.2024.

kj, *Koedukacyjna Szkoła Spółdzielcza im. R. Mielczarskiego, Pankiewicza 3 (do roku 1919 Składowa 3)*, warszawa1939.pl, tinyurl.com/48nnbcan, dostęp: 22.12.2024.

Ogólnopolska Rada Konserwatorów Dzieł Sztuki, *O nas*, zpap-orkds.pl, dostęp: 10.12.2024.

Ogólnopolska Rada Konserwatorów Dzieł Sztuki, *Skład prezydium w minionych latach*, zpap-orkds.pl, tinyurl.com/27ycttx5, dostęp: 10.12.2024.

Polskie Pracownie Konserwacji Zabytków, *Historia*, ppkz.pl, tinyurl.com/5n8tc8mz, dostęp: 28.03.2025.

Rouba Bogumiła J., *Wstęp [w:] Schemat dokumentacji prac konserwatorskich i restauratorskich (wersja elektroniczna)*, zpap-orkds.pl, tinyurl.com/2n2kx2ma, dostęp: 20.03.2025.

Źródła archiwalne

Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie,teczka pracownicza [Krystyny Sommer] nr K-1534.

Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie,teczka studencka [Krystyny Jankowskiej] nr 94/3362.